

Kuzey Irak Alevilerinin (Şebek, İbrahimi, Kakai..) Dinsel İnanç Kitaplarından *Buyruk* Örnekleri ve *Sünbülname*

İsmail Kaygusuz

New York Syracuse Üniversitesi profesörlerinden Matti Moosa'nın Türkiye dışındaki Ortadoğu coğrafyasında değişik adlar altında yaşamakta olan Alevi-Kızılbaş inanç topluluklarını inceleyerek 1988 yılında yayınlamış olduğu, yaklaşık 600 sayfalık "Aşırı Şiiler: Sapkın Mezhepler" (*Extremist Sh'ites: The Ghulat Sects*) adını taşıyan geniş çalışması, bazı eksikliklerine rağmen oldukça dikkate değer bulunmaktadır. Kitabın 13. Bölümünde Kuzey Irak'ta, Musul çevresinde yaşamakta olan Şebekler, Kakailer ve İbrahimiler'de bulunan ve Azeri Türkçesinden Arapçaya çevrilerek yayımlanmış *Buyruk* nüshaları ve diğer bazı kaynak metinler hakkında verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Aşağıda, bu bölümün tarafımızdan yapılan Türkçe özet çevirisini bulacaksınız. Dipnotlarda verilen görüş ve düşünceler bize aittir; bunlar eklenmesi, açıklanması gereken bilgiler ve karşı olduklarımızdır:

***Buyruk*'un, çok büyük sayıda aşırı Şiilerin ortak dinsel inanç kitabı olduğunu sanmaktayız, işte bu nedenle kitap yoğun bir incelemeyi hak kazanmaktadır.Şebekler arasında bulunan temel inançsal kitap, Türkçe *Buyruk*'un bozuk söylenişle genelde *Burkh* olarak tanınan *Kitab al-Manakib*'dir. 1938 yılında bu kitabın bir kopyasını ele geçiren ilk kişi Al Sarraf oldu; kitap ona Paşa lakaplı Şebek önderi İbrahim tarafından verildi. Al Sarraf onun bütün bölümlerini Arapça'ya çevirdi, bazı kısımları da özetleyerek *Şebek Kitabı* adıyla yayınladı. Al Sarraf kendisine verilen bu *Buyruk* kopyasının Azeri Türkçesiyle yazılı olduğunu, elyazısının çok bozuk ve bazı kısımlarının ise okunaksızlığını söylüyordu. Bereket versin bir avukat arkadaşı Sadık Kammuna, Musul'un kuzeyinde Tallafar kasabasında yaşayan bir başka aşırı Şii grup olan İbrahimi'lerin kullandığı bir *Buyruk* kopyasını elde etmişti. Al Sarraf bunu tetkik ettiğinde dilinin kendisindekiyle aynı olduğunu gördü, fakat İbrahimi versiyonu yeni kopyada Şeyh Safi'in kısa yaşam öyküsü, bazı Kızılbaş ozanları ve Şah İsmail Safevi tarafından yazılmış şiirler bulmuştu, Şebek kopyasında bunlar yoktu.**

Daha da fazlası bazı kısımlarda, İbrahimi versiyonu *Şebek Buyruğu*'undan daha fazla ayrıntılıydı. Örneğin, yola kabul edilirken, Pirin/Dedenin bir talip adayına uyguladığı birkaç disiplin cezası örnekleri açıklanmaktadır. Bunlar azarlama, hapis, kırbaçlama ve hatta daha ağır bir disiplin cezası olarak talibin boynuna bir değirmen taşı bağlanması...

Kammuna'ya ait kopyanın tam ismi *Manakib al-Avliya va al-Buyruk*'tur. Şimdi Irak Müze Kitaplığında Türkçe Elyazmaları 1470/1'de kayıtlı ve üzerinde Kammuna'nın 1975 tarihli özel mührü bulunmaktadır. Elyazması iki bölümdür: 111 sayfalık birinci bölüm, Şeyh Safiyüddin'in yaşamı, tanrısal kurallar ve Şeyh Safi'nin tarikat buyruklarını içermekte. İkinci 50 sayfalık bölüm ise Oniki İmamları öven Türkçe şiirler koleksiyonu durumundadır. Yazmanın sonundaki bir kenar notunda, "bu kitap Tallafar sufilerini inanç kitabıdır" yazılıdır.

Kitabı Arapça'ya çevirirken *Safvat al Safa* ile karşılaştıran Al Sarraf'a göre *Şebek Buyruğu*, Şeyh Sadreddin'in çağdaşı ve onun öğrencilerinden-dervişlerinden biri, bir Kızılbaş inanç önderi tarafından yazılmıştır.¹ Onun vardığı bu sonuç hatalıdır. Çünkü Safevi tarikatının/yolunun izleyicileri ilk kez Cüneyd oğlu Şeyh Haydar (ö.1488) zamanında Kızılbaş adıyla çağrılmaya başladılar. Sadreddin ise hemen hemen bir yüzyıl önce 1398'de ölmüş bulunuyordu. Oysa al Sarraf'ın yayınladığı *Buyruk* kopyasında Şah İsmail'in Hatayi mahlasıyla yazmış olduğu şiirleri mevcuttur. Bu gösteriyor ki kitap Şah İsmail zamanında ya da ölümünden (1524) kısa bir zaman sonra hazırlanmıştır.

“*Safvat al Safa* kitabının incelenmesi *Buyruk*'un kökeni üzerinde bir ışık tutabilir. Bu kitap, 1334 yılında babasının yerine Şeyhlik makamına geçen ve 1398 yılında kadar Erdebil'dergahının başında bulunmuş olan Şeyh Sadredin'in emriyle derviş İsmail Tavakkuli İbn Bazzaz tarafından yazıldı. *Safvat al Safa* Şeyh Safi'nin yaşamı,bazı Kur'an ayetlerinin yorumlarıyla birlikte, Şeyh Safi'nin keramet olayları ve inançsal buyruklarını ve de Safevi tarikatının ilkelerini içermektedir. İçinde Şeyh Safi ile oğlu Sadreddin Musa' arasında diyalog vardır, kuşkusuz Şah İsmail tarafından yazılmış sufistik şiirler bulunmamaktadır. Bununla birlikte kitabın genel içeriğinden, *Safvat al Safa*'nın, olasılıkla *Buyruk*'un bazı bölümlerinin en azından temeli; özellikle (Sadık

---

¹ *Safvat al-safa* (Saflığın özü) adını taşıyan ve 1357/8'de Şeyh Safi oğlu Şeyh Sadreddin Musa'nın isteği ve denetimi altında İbn Bazzaz Tavakkul İbn İsmail İbn Hacı al-Ardabili tarafından yazılıp tamamlanmıştır. *Safvat* 12 Bölüm ve her bölüm kısımlara ayrılmıştır. Birinci Bölüm tamamıyla Şeyh Safi'nin görüş, düşünce, kerametleri ve rüyalarına ayrılmış. İbn Bazzaz bu kitapta İmam Cafer Sadık'tan Şeyh Safi dönemine kadar insanları Tanrıya götüren doğru yolda (*tariki mustakim*) rehberlik eden 30 *Müceddid*'den (yenilikçi, reformist) sözeder. Hicri 1.yüzyılda İmam Cafer Sadık 7.yüzyılda ise Şeyh Safi en büyük *müceddid*'dir. Yazar, Şeyh Safi'nin soyağacı ve atalarından bazılarının adlarını da vermektedir 4. bab'da. Ancak bu bölüm daha sonraki dönemlerde yapılan kopyalarda büyük değişikliklere uğramış ve Safevi soyu yeniden düzenlenmiştir.

Kitap 180 yıl sonra Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb zamanında yapılan eklerle birlikte 1533'de yeniden yazılmıştır. Şah Tahmasb orijinal metini gözden geçirip güncelleştirici değişiklikler yaparak (*Mukaddimah /Khatimah*, yani önsöz ve sonsöz ekleyip) yeniden yazması için Abul al-Fath al-Hüseyin'i görevlendirmiştir. Adı geçen yapıtın Türkçesi bulunmadığı gibi İngilizce ve Fransızca çevirilerine de rastlamadım. Sadece esere ilişkin Almanca yapılmış bir doktora tezi var (İbn Bazzaz Tavakkul İbn İsmail, yayım ve çeviri: Heidi Zirke, *Ein hagiographisches Zeugnis zur persischen Geschichte aus der Mitte des 14 Jahrhunderts: Das achte Kapitel des Safvat as-safa in kritischer Bearbeitung*. Islamkundliche Untersuchungen, 120, Berlin: Klaus Schwarz, 1987)ve yalnızca 8. Bölümü Almanca'ya çevirmiş; yorum ve açıklamalar da bu bölüm üzerine. *Safvat al-Safa*'nın 1994'te Erdebil'de yeni bir baskısı Rıza Ghulam Tabataba'i Majd tarafından yapılmış.

Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümünde kayıtlı H.896/1490 tarihli Farsça nüsha ile yine aynı yerdeki H.914/1508 tarihinde Sihabuddin Kaşani tarafında istinsahı yapılmış bir başka nüsha bulunmaktadır. Bunlar Kızılbaş Safevi devletinin kuruluş aşamasında hazırlanmışlardır. Özellikle birincisinde yapılmış olan değişikliklerin, devlet siyasetinin henüz belirlenmediği ve Şeyhlik siyasetinin sürdüğü dönemi göstermesi bakımından önemli. Osmanlıca çevirilerden *Terceme-i Menakib-i Şeyh Safi* başlığını taşıyan Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir bölümündeki 465 no.lu H.968(1561) tarihli nüsha ise, Şah Tahmasb'ın buyruğuyla Abu al Fath al-Huseyin tarafından genişletilip değiştirilen ve Şeyh Safi'nin şeceresi eklenmiş *Safva't us-Safa* çevirisi olsa gerektir. Ayrıca Üsküdar'daki Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankes bölümü no.247'de kayıtlı 137 varak'lık *Safva't us-Safa'nın* h.760(1359-60) tarihli Osmanlıca çevirisi çok önemli olmalıdır. Çünkü orijinal elyazmasının yazılıp tamamlanmasından sadece iki-üç yıl sonra Farsçadan Osmanlıcaya çevrilmiş olduğunu görüyoruz.

Kummana tarafından ele geçirilen İbrahimi versiyonundaki) Şeyh Safi'nin yaşamına değinen kısmın ve *al Sarraf* 'ın bulup yayınladığı Şebek versiyonundaki Safevi Sufi tarikatının manevi ilkelerinin kaynağı olduğuna dair çıkarsama yapabiliriz.

Buyruk'un kökeni üzerinde Abbas al Azzavi tarafından daha önemli bir ışık tutuldu. Al Azzavi Kakailerin birkaç inançsal kitapları arasından çok önemli ikisiyle araştırmamıza katkıda bulunmaktadır. Bunlardan biri *al-Mavahib al-Saniyya fi al Manakib al-Safaviyya* (Örnek Safavi öykülerinden/Menakıbından görkemli armağanlar) kitabıdır ki, onun söylemiyle 'İsmail Tavakkuli İbn Bazzaz tarafından kaleme alınmış olan *Safvat al Safa*'dan başkası değildir.' Diğeri ise *Buyruk*'un kendisidir. Al Azzavi, bu kitabın daha kısa -bir çeşit özetleme, compendium- olması dışında *Safvat al Safa*'dan farkı olmadığını iddia etmektedir. Bu compendium, İbrahimilerin *Buyruk*'u gibi Şeyh Safi'nin yaşam öyküsü ve sufi öğretilerini içermekte. Bu nedenledir ki biz kuvvetle tahmin ediyoruz ki, herkim yazmışsa al Kammuna'nın *Buyruk* kopyası için, ana kaynak olarak İbn Bazzaz tarafından yazılmış *Safvat al Safa*'yı kullanmış olmalıdır. Daha sonraki kopyaları yaparlarken müstensihler, bazı nedenlerden *Safvat*'ta bulunan Şeyh Safi'nin yaşam öyküsünü atmış ve Safevi tarikatının manevi yönünü ve tanınmışlığını daha da onaylamak ve artırmak için Şah İsmail'in şiirlerini içine sokup yorumlamışlardır. Şebek kopyası *Buyruk*'un önemi, Safevi yoluna bağlı Şebeklerle Kızılbaşların arasında halka oluşturan bir hizmet görmesidir.

Bu kitaplar Kerkük civarında yaşamakta olan Şebekler, Tallafarlı İbrahimiler ve Kakailer gibi inançsal gruplar tarafından kullanılmakta. Türkiye Kızılbaşları arasındaki *Buyruk* adını taşıyan mevcut tüm versiyonlar da dahil ortak bir kökene sahip olması gerekmektedir ve çok büyük olasılıkla bu *Safvat al Safa*'dır; ancak zaman boyunca, kendi özel gruplarının inançsal değişiklik ekleriyle uyuşturmak için farklı derlemeciler tarafından yorumlar yapıldı.

Bu çalışmanın odağı olan *Buyruk*'un Şebek kopyası Ariflerin Kutb'u olarak tanımlanan Seyh Safiyüddin'in oğlu Sadreddin'e yönelttiği, bildirdiği emirlerini içermektedir. Bu buyrukların amacı, Şeyh Safi tarafından kurulmuş Sufi tarikatının önderi/ Piri ile talip/mürid ya da girmek isteyen talip adayı ile yol arasındaki ilişkiyi göstermektir. *Buyruk*'un başında bu buyrukların Şeyh Safi'nin kendi yarattığı değil, fakat Tanrı tarafından onaylanmış ve melek Cebrail aracılığıyla Peygamber'e verilmiş olduğunu öğreniyoruz. Bunlar tanrısal esinlenmelerdir ve bunun için Tanrı'nın Muhammed Peygamber'e mesajının ve İslamın esasını oluşturur; daha ileride öğreniyoruz ki, bu tanrısal emirleri Cebrail Muhammed'e iletmış, onun aracılığıyla da Ali'ye ve soyundan gelen İmamlara devredilmiştir. Sonuç olarak bu buyruklar, onları onurlandıran ve öğrenciler ve dervişlerine öğreterek, onları tarikat velilerinin sevgisine yönelten Şeyh Safi'ye emanet edilmiştir. Böylece Şeyh Safi'nin manevi otoritesi ve Sufi tarikatının yasallığı Muhammed Peygamber, Ali ve İmamlar aracılığıyla kurulmuş olur. *Buyruk* içinde bize anlatılan bu otoriteye, talip adayı ya da talipler tarafından sorgusuz ve tartışmasız uyulur ve saygı gösterilir. Çünkü bu emirler talibi bu dünyada ve öte dünyadaki korkulardan koruyacak gücü içermektedir.

Esas olarak *Buyruk*, Sufi tarikatı mensuplarının karakterini terbiye etmek, sabırın, mutlak itaatın, az yeme/perhizin acıma ve kendinden çok başkalarını düşünmeyi (altruizm) yaymak, genişletmek için gerekli ahlaki ilkeleri içermekte. Şii görüş

noktasından hareketle *tevella* (Ehlibeyt ve İmamları sevme), *teberra* (Ehlibeyt ve İmamları sevmeyen ve hakaret edenleri lanetleme) ve *isma* (Ehlibeyt ve İmamların günahsızlığı, masumiyeti) vurgulanmaktadır.

Buyruk'un Şeyh Safi'nin emirlerinin oğluna sunumu, İslam Peygamberinin bildirimlerinin bir parçası olarak onların meşruluğunun onaylanmış olması, Ali ve öteki İmamların aracılığıyla kutsal/manevi düzenleme biçiminde kuşaktan kuşağa geçmiş ve onun *tevella* ve *teberra* kavramları üzerindeki vurgulamaları, Şeyh Safi'nin bir Şii ve gerçekten ona bağlılar ve soyundan gelenler (Safevi soylular) Şiiliğin kurucusu olduğunu açıklar gözükmemektedir. (Oysa) kitabımızın üçüncü bölümünde gösterdiğimiz gibi kendisini Şii olduğunun kesin kanıtı mevcut değildir. Buna karşılık Erdebil'de, bir aile üyesi, hatta karısının bile Şeyh Safi'nin bir Ali soylu olduğuna dair fikri olmadığı halde onun Ali'den indiği ve Alevi olduğu iddiası başlamıştı. Oğlu Sadreddin dahi, *-Safwat al Safa*'da belirtildiği üzere- babasının Hasan'ndan mı yoksa Hüseyin'in soyundan mı geldiği konusunda bir karar verememiştir.²

² Bu Farsça yapıtın H. 896(1490) tarihini taşıyan bilinen en eski yazma nüshasında Safevî ailesinin şeceresi en son, Firuz Şah El-kürdi Es-Sincani'ye kadar götürülmektedir.(Yaprak:6B) Zaten, Safevilerin dedeleri arasında Erdebil'e ilk gelip yerleşen budur. Yine buradaki kayda göre, Şeyh Sadreddin'den şu nakil yapılır: “Nesebimizde Seyyidlik var, ancak Hz. Hasan'ın, Ya da Hz. Hüseyin'in mi, hangisinin soyundan geldiğimizi sormadım. Burası şüpheli kaldı” (Yaprak:6B)

Bu arada M.Moosa da, pek çok araştırmacı gibi *Safwat*'taki bilgilerden Şeyh Safiyüddin'in Şii bile olmadığı kanısındadır. Yapıtın ilk nüshasının tümünü bizzat okuyup incelemeyen kesin yargıya varmak sağlıklı da olsa, bugüne kadar ulaşabildiğimiz bilgiler çerçevesinde benim kişisel olarak bu kanı üzerinde artık büyük kuşkularım var. Şöyleki, Şeyh Sadreddin Musa yazdığı bu kitapta çok büyük olasılıkla takiye yapma zorunluğu duymuş ve Erdebil'in ve kurucusunun batını karakterini gizlemiştir. Nedenlerinden bazılarını sıralayalım:

1.Erdebil Dergahı'nın Azerbaycan'dan İran-Horasan, Anadolu'da birçok beylik topraklarına, Halep'e ve Bağdad'a kadar uzanan etki alanlarında yönetimler Ortodoks (Sünni-Şii) inançlıdır. Osmanlı Beyliği dahil birçoğundan Tekkeye nezir gelmektedir.

2. Zaten İlhanlıların timar olarak verdiği Erdebil'de kurulmuş Tekkenin Şeyhi İlhanlı Abu Said ve Timur, Celayirli Hasan, Emir Çoban vb. emir ve sultanlarla üst düzey ilişkiler içindedir ve siyasi dengeleri korumak zorundadır tarikatın yayılması ve müridlerin artması için.

3. Daha önemlisi 1340 yılı başlarında bu dengenin bozulduğunu ve bilinmeyen nedenlerden İlhanid Çobanlılar'dan Emir Küçük Şeyh Hasan ve Malik Eşref'in (1341-1350) yönetimleri döneminde Şeyh Sadreddin'in tutuklanıp hapse atıldığı ve Tekkenin kapatılarak müritlerinin koğuşturulduğu, sürgünlere gönderildiğini öğreniyoruz. Ve kitabın bu çok karışık ve sıkıntılı yılların hemen arkasından yazılmış olması anlamlı değil midir?

4. Kitapta Şeyh Safi'ye “Ben Muhammed'in ashabının mezhebindenim” dedirtilmesine rağmen, “nur-i velayet, tarik-i müstakim, ilm-i batıniyya vb...” deyimlerin sıkça kullanılmış olması da çelişkilidir..Ayrıca yukarıda adını verdiğimiz Hedi Zirke'nin doktora tezinde yaptığı 8.Bölüm çevirisinin iki farklı yerinde geçen şu söylemlere bakınız: “Şeyh Zahid, Safi'ye dedi ki, ‘Ulu Tanrı seni dinin yolunu göstermek için yolladı; öyleyse hakikatı, bir parça Şeriat kılıfıyla murdarın kuşağına sokarak birleştirmek zorundasın...” Hakikatın sınırlarına şeriat kılıfı geçirmek, takiye yapmaktan başka ne olabilir? Oysa bir başka yerde tam bir Şafii şeriatçısı görünümündedir Şeyh Safi: “Birgün hayırlı kendi kızına dokunur, ardından boy abdesti alır. Seyh Sadr add-din söyle der: ‘Bu arınmanın (abdest) nedenini sordum o söyle yanıtladı: Vallahi ben, anneme dokunduktan sonra da abdest almamazlık hiç bir zaman yapmadım.Sonra Kuran'da 4. 43 ayetini okudu...”

5. Bölgede çıkıp yoğunlaşmış 9.yüzyılın başlarından itibaren 20 yıl süren Mazdek-Müslimeye kökenli Babek-Hurremi Alevi halk hareketleri, arkasından bazı Karmati ve Fatımi İsmaili topluluklarının yerleşmesi ve sürekli propagandaları; Daylam ve Tabaristan'da kurulmuş Zeydi Alevi devletinin 11.yy.a kadar buralara yayılan hakimiyeti... Bütün bunların dışında Şeyh Safi(1252-1334) ve Sadreddin'in(ö.1399) çağdaşı, Alamut'un yıkılmasıyla yeraltına inen İsmaili İmamlarından Şemseddin Muhammed (1257-1310), oğlu Seyyid Muhammed Kasım Şah (1310-1370) ve oğlu İmam İslam Şah (1370-1423) değişik adlarla Azerbaycan'da Erdebil'e yakın köylerde ve dağlık alanlarda yaşıyorlardı kendi taraftarları arasında. Doğu Akdeniz kıyılarından, Suriye'den-İrak'tan Pamir'e,

Şebek Buyruğu'nda mevcut olan Şeyh Safi'nin emirlerine dönersek, ne ortalama ve ne de aşırı Şii öğretisinden iz bulamayız. Şeyh Safi ve oğlu Sadreddin arasındaki konuşma tamamıyla sufistik nitelikler üzerinedir. Al Sarraf'ın yayınlamış olduğu bu Buyruk 52 kısma ayrılmıştır. 1 ile 6. kısım arasındaki kısımlar bir giriş ve Cebrail aracılığıyla Muhammed'e vahyedilmiş, Ali, İmamlar ve son olarak Şeyh Safi'ye geçmiş/ulaşmış Tanrısal buyruk ve ilkelerin özetini kapsar. Bunlar, 7 ile 36. kısımlar arasında sunulan buyrukların ana çatısından ayrı durmaktadır. Olasıyla çok daha sonra, Safevilerin Şiiliği benimsediği 15.yüzyılın sonlarına doğru bir Safevi mensubu tarafından yazılmış olmalı. Gerçekten 35.si dışında emirlerin her bölümü bir Kızılbaş ozanından bir şiir içerir. 36.kısımdan itibaren "söyledi" ya da Şeyh Safi açıkladı" gibi sözler(iy)le birlikte Şah Hatayi'den nefesler görmekteyiz. Bu kısımların Şeyh Safiyüddin'in "gerçek" sufistik öğretilerini içerdiğini biz tahmin ediyoruz. Bununla birlikte 35 ile 52 arasında Şeyh Safi'nin adı gözükmez. Böylece biz *Buyruk*'un Şah İsmail zamanında, bir aşırı Şii(Kızılbaş) tarafından derlendiği sonucuna varmayı düşünüyoruz. *Buyruk* yazıcısı 37.kısımda Halifelik olgusunu inceliyor, kısacası Halifenin nitelikleri ve sıfatlarını tartışmakta. Halifelik konusunda gerçek Şii görüşü olan "Ali ve 11 evladı, yani Oniki İmamların sadece Muhammed'in ardılı olduğu", bir sonraki kısma geçmeden hemen önce vurgulanıyor. Şah Hatayi'nin bir şiirini içeren 41.kısım dışında 39 ve 42 arasındaki kısımlarda Halifenin nitelikleri ve sıfatları geniş bir biçimde sunulmaktadır. 43 ve 46'da Sufi yolu göstericisi, Rehber ya da aydınlatan/eğiten Mürşid'in nitelikleri betimleniyor. 47 ve 48'de ise Muhammed Peygamberin yerine Ali'yi vasi/ardıl seçtiği Ghadirhum olayı ve bu tarihsel geleneğin geniş açıklaması yapılıyor. Bu kısımlarda Muhammed'in "ben bilimin kenti, Ali ise kapısıdır", "ben ve Ali tek bir nurdan yaratıldık" vb. hadisleri de yer almaktadır. 50.kısımda Necmeddin Kübra'dan (ö.1221) sözedilmekte ve onun "bir kimse Muhammed, Ali ve Oniki İmamlar adına Tanrıya dua ederse, Tanrı dileklerini yerine getirecek ve onu koruyacaktır" benzeri sözleri anımsatılmaktadır.Son iki bölümde (51 ve 52) Peygamberin ev halkı, yani Ehlibeyt ve Oniki İmamların manevi üstünlüğü ve onların (istemleri) Adem zamanından beri bütün Peygamberleri ve Velileri temsil ettikleri belirtilirken, yücelikleri ve Tanrı'ya yakınlıkları, Tanrının herşeyi onlar için yarattığı söylemiyle açıklanır. Kısacası İmam Logos'un(Tanrı sözünün) yerinin almaktadır. Bu kısımlarda Şii abartması(!) en yüksek noktasına ulaşır.

49.bölüm üzerinde son bir gözlem *Buyruk*'un tertiplenmesi konusuna bir ışık tutabilir. Bu bölümün tam anlamıyla anlaşılabilirliğinde emin olmayı güçleştiren birkaç satır (silinmiş) kayıp durumdadır. Buna rağmen izleyen kısımlarla bağlantısı bulunmayan şu ifadeyi görmekteyiz:

"Ben fukara ve zavallı Feriştah İbn Abdulmecid Hutbe'yi (Ghadirhum Hutbesi) Arapça'dan Türkçe'ye çevirdim."

Fergana vadisine, Hindistan'a kadar yayılmış ve inançlarını gizleyerek (*takiye* ile) yaşayan İsmaililere ulaşan geniş bir *dai*'ler ağı vardı. Erdebil tekkesinde bu *dai*'lerden bulunmuyordu ve Erdebil Şeyhleriyle ilişkileri yoktu diyebilir miyiz? ..

6. Yine Matti Moosa'nın kendisinin aynı kitabında (s.217-219) anlattığı gibi, *Ehli Haklar*'ın inançsal söylencelerinde, Şeyh Safi'nin, şeyhi ve kayınbabası İbrahim Zahidi tarafından iki kez Sultan Sahak'a gönderildiği ve onun kadınlı erkekli toplu tapınmalarına,Cemlerine katıldığı anlatılmaktadır. Bazı kerametlerine tanık olduğu Sultan Sohak'tan el aldıktan sonra Şeyhinin ona berat verdiği Ehli Haklar'ın kutsal bildikleri kitaplarına (*Tadhkira-Tezkire*) geçmiştir. İ.K.

Tam ve doğru adıyla Abdulmacid İbn Feriştah Zade (ö.1459), Bektaşî Eschatolojisi (Öbür dünyaya ilişkin) öğretisini içeren Türkçe *Ahiretname* kitabının yazarı bir Bektaşîdir. Aynı zamanda o Hurufilik öğretisini Anadolu'ya sokan kimsedir.³ Doğrusu İbn Feriştah'ın bu ifadesi *Buyruk*'ta çok garip durmaktadır ve onun kitabın derleyicisi olduğuna dair kanıt da yoktur. Açıktır ki, Şah İsmail Hatayi ve diğer Kızılbaş ozanları tarafından yazılmış şiirleri de içine alan *Buyruk*'ta, Feriştah'ın Hutbe çevirisi dahil herkimin düşüncesi olursa olsun, Safevilerin masum İmamlarla birleştirilmesini yasallaştırmak ve aşırı görüşlerini kanıtlamak amacıyla onları yorumlamışlardır. Bu yolla onların tarikat inançları içinde Şiilikle tasavvufu birleştirerek, Safevi soyluların, müridleri-mensupları üzerindeki manevi gücü onaylanmış oluyordu. Bu İbn Feriştah'ın kendisinin, aşırı Şii öğretisiyle Kızılbaş ve Şebek'lerden farklı olmayan Bektaşî inancına bağlı olması olgusuyla desteklenmiş durumdur...

Ayrıca Kerküklü bir Şebek Türkmen yazar olan Şakir Sabir al-Zahid'in elinde bulunan elyazmalarının da önemli olduğunu söylemek gerekir. Halkının inançsal ve toplumsal uygulamalarında olduğu kadar Türk dilindeki ustalığıyla kendisini bunlardan yaptığı çeviri ve yorumları araştırmacıların ilgisini çekmelidir. Her iki elyazması da kısa ve yazarları belirsizdir. Birincisi, *Buyruk ve Kitab el Menakib* olarak tanınan, *Kitab(-ı) Şah Safi* adını taşıyor. Kitaba ikinci bir başlık ise *Şah Safi'nin, Şeyh Sadreddin'e açıkladığı Doğru/kamil Bilgi üzerine Kitabı* biçiminde verilmiştir.

Al Sarraf'ın *Buyruk* kopyasınıninkine benzer bilgilerden dolayı ortak bir kökene sahip olduklarını gösteren bu Elyazması Şeyh Safi'nin sufi öğretisini içermektedir. Tek fark, al-Sarraf'ın *Buyruk*'u karşılıklı konuşma (diyalog) olarak yazılırken, al-Zabit'in elyazması bir söylev biçimindedir. Benim çıkardığım sonuç, her iki eser de erken Safevi dönemine, belki 1500'lere ait olmalıdır. Kendi Şii inancını göstermek için, al-Zabit kopyasının adı bilinmeyen yazarı, Şiilerce çok iyi bilinen "Ali ve Muhammed bir tek nurdandır", "Ben bilimin şehriyim, Ali ise kapısıdır" ve "Ali Tanrı'nın velisidir ve Tanrı Ali'nin yanındadır/destekleyicisidir" gibi Muhammed'in hadislerini konuşmanın içine sokmuştur.

Al-Zabit'in elindeki ikinci elyazması *Sünbülname* (Sunbula Nama) adını taşımakta ve Çağatay lehçesiyle Türkistan'da yazılmıştır. Al-Zabit'e göre bu elyazması eser 12.yy.a aittir, çünkü Ahmet Yesevi'nin(ö.1166) sufi öğretisini içermektedir. Ancak dikkatli bir inceleme, Fazlullah'ın (ö.1401) kurduğu Hurufiliği de kapsayan elyazmasının 15.yy.ın ilk yarısından önceye tarihlenemeyeceğini açıkça gösteriyor.⁴ Olasılıkla o, bir Bektaşî-Hurufî yazar tarafından 15.yy.başlarında hem Bektaşîliğin hem de Hurufiliğin kendi görüşlerine uygun çeşitli öğelerini birbiriyle birleştirip kitaplaştırılmıştır.

Sünbülname'de büyük ilgi çeken, yazarının, Peygamber'in sahabilerinden biri ve İmam Ali'nin, en yakın destekçisi ve dostu Salman al-Farisi ile onu birleştirmesidir: *Sünbülname*'nin Muhammed Peygamber'in ailesinin (Ehlibeytin) şeceresi olduğunu Salman al-Farisi'den aktarır, kendisine söyler; ona göre, tanelerin buğday sapına bağlı olup bir başak oluşturduğu gibi, Ehlibeyt ve İmamlar da Muhammed'in dalına

³ Gerçekte ise ondan en az 60 yıl önce Anadolu'ya gelmiş olan İmadeddin Nesimi'dir İ.K.

⁴ Eğer Fazlullah'ın adı ve kendine özgün düşünce ve sözleri geçmiyorsa ve sadece harflere verilmiş tasavvufî değerler sözkonusuysa yazarın bu yargısı doğru olamaz. İ.K.

yapışıktır, ayrılmaz. Elyazmasına da bu benzetmeden dolayı *Sünbülname* adı verilmiş. *Sünbülname*'ye özgünlük sağlayan, varsayıldığı üzere Ali'nin yaratılış söylencesi ve Horasan'dan Rum ülkesine Anadolu'ya gelişi⁵ üzerine yaratılmış öyküsel değinmeler *Sünbülname*'nin Bektaşî kökenli olduğunu açığa vurmaktadır. Kitapta Farsça konuşan İmam Ali, onun ilahi sırrına vakıf olan kimseler Horasan'dan Rum'a geldikleri zaman *Sünbülname*'yi Farsçadan Türkçeye çevirdiklerini söylemekte.

Ayrıca *Sünbülname*'de Muhammed Peygamber'in ve İmam Ali'nin en sadık sahabelerinin adlarını görmekteyiz. Bunların arasına Nasirüddin Tusi (1201-1274) de sokulmuşdur. Sahabilerden Ammar İbn Yasir ki, Ali'ye yol erkan üzerine sorular sorular sorarak ondan açıklamalar alır.⁶ İbn Siman (Bayan ibn Siman al-Nahdi Tamimi, ö.737), Umar Baba (Amr İbn Umayya al-Dumari), Salman al-Farisi, Abu Zer Gaffari, Kanber Ali, Mikdad İmam Ali'yi seven, destekleyen ve onun tanrısallığına inanan ilk aşırı Şiilerden (gulat'tan) sayılmaktadır. Burada ilginç olan Nasiruddin Tusi'nin (ö.1274) bu ilk sahabeler arasında sayılmasıdır ki aynı tanımlamayı, 1519'da Bektaşî Yemini Baba'nın tanrısallaştırılan Ali'nin erdemlerini, kerametlerini anlatan *Faziletname*'sinde de görmekteyiz.⁷

Sünbülname'nin Bektaşî elyazması olduğunu gösteren daha önemli kanıt kitabın Ondört Masum Pak'tan söz etmesi ve onları açıklamasıdır. Son olarak *Sünbülname* Salman al-Farisi'ye atfen 12 Sufilik ilkesi üzerinde konuşur. Kısaca özetlersek bu ilkeler: 1)nedamet-pişmanlık, 2)zarar verici iş ve eylemlerden sakınma, 3)kapris ve tutkuları yenme, 4)şehvetten kaçınma, 5)nefse boyun eğdirme/nefsi ıslah etme, 6)çevresindeki insanlarla dost olma, 7)kuşkulardan uzaklaşma, 8)başkalarına hizmet etmeye hazırolma, 9)inanç davası için cömertçe para harcama, 10)başkalarını hor görmeme ve aşağılayıcı davranmama, 11) alçakgönüllü ve barışçıl/uzlaştırıcı olmak ve 12)Tanrıya mutlak güvenç, çünkü Tanrı kendisine güvenenleri sever. *Sünbülname*'yi derleyen kişi bu ilkelerin, Sufi tarikatının görev ve koşullarını gösterdiğini ve onların insanı, gerçek aşka (Tanrı aşkına) ve barışa götürdüğü yargısına varmaktadır. Sufi yaşamı için bu gereklilikler-istekler, geleneğe göre Peygamber tarafından kendi ailesinden biri olarak onurlandırılmış Salman al-Farisi'ye isnatedilmektedir. Al-Farisi'nin, Zerdüştlükten Hristiyanlığa sonra İslam dinine geçip Sufizm üzerinde bir köprü ve İslamda en erken, yani ilk aşırı çileci sufilerden (Zuhhad ascetics) biri olduğu da düşünülür. Kitabın Nusayrilik inancına ilişkin tartışma bölümünde (s. 267-280 vd.) Salman al-Farisi hakkında, daha fazla bilgi bulacaksınız. (Matti Moosa, "Religious Books", *Extremist Shiites-The Ghulat Sects*, Syracuse University Press, New York, 1988, s. 153-162)

⁵ Bizce bu söylemle Ali donunda dünyaya geldiğine inanılan ve onunla eşleştirilen Hacı Bektaş Veli kastedilmektedir, elyazmasının aslını görüp incelemek gerekir İ.K.

⁶ Aynı kişinin Buyruk metinlerinde de aynı işlevi gördüğüne tanık olmaktadır. O zaman *Sünbülname* Buyruk'un kaynaklarından biri olarak da düşünülebilir. İ.K.

⁷ *Sünbülname*'nin tarihlenmesi ve Bektaşî kökenli oluşuna kanıt olarak yardımcı olabilir bu alıntı. İ.K.